

DONÁTH TIBOR

Hogyan is állunk a magyar anatómiai szaknyelvvél?

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A nemzeti nyelv ápolása minden időben a nemzeti kultúra ápolásának egyik legfontosabb tényezője. Fokozottan érvényes ez a kis nemzetekre, mert esetükben a világ 6 milliárdos populációját tekintve csak elenyésző kisebbség vallja magáénak a nyelvet anyanyelvként. A mi viszonylatunkban a 15 millió magyarul beszélő ember kis közösségnek számít, jóllehet a világon közel 7000 féle nyelvet beszélők táborában a magyar nyelv az első ötven közé tartozik.

Másrészt konkrétan a magyar nyelv felé való fokozott odafordulást indokolja az Európai Unióhoz való csatlakozás, nevezetesen az európai közösségen belül döntő mértékben az anyanyelv ápolása és fejlesztése biztosítja nemzeti kultúránk integritását.

Ez a felelős munka elsősorban a filológusok, a szépírók, a líterátorok feladata. De a nyelv ma már egy rohamosan bővülő gyűjtőfogalom, mely a közbeszéd, az irodalom nyelvezetén túl felöleli az egyre inkább tagolódó szakterületek szakkifejezéseit, így külön fejezetet képeznek például a zenei, a jogi, a műszaki, az orvosi nyelv stb.

Joggal kérdezhetjük, hogy e szaknyelvek ápolása kinek a feladata? Vajon képesek e a fent említett szaknyelvszerek, líterátorok ellátni a szaknyelvművelés munkáját is?

Nyilván nem, hiszen az egyes szakterületekre – és most beszéljünk konkrétan a biológiai, az anatómiai – vonatkozó előképzetségük a gimnáziummal befejeződött.

Világos, hogy a szaknyelvművelést a megfelelő szakterületek szakképviselőinek kell végezni, olyanoknak, akiknek a szakmai tudásuk mellett egyúttal nyelvészeti, etimológiai, szemantikai affinitásuk, netán képzettségük is van.

A szaknyelv szerszám. Miként az alkotóművész, a kreatív iparos sem képes szerszám nélkül kifogástalanul dolgozni, így a tudományok világában a tudományos eredmények megfogalmazása is szerszámot, azaz közérthető, egységes szaknyelvet kíván. Ezt a szaknyelvet a tudományos dolgozónak kell új közleményei írása során állandóan csiszolnia, frissítenie.

A SZAKNYELV ALAKULÁSA

Az anatómiai nevek, az azokból képzett fogalmak, melyek az anatómiai nyelvet alkotják, az orvosi nyelvnek alapvető részét képezik. Az ókor, majd a középkor és a korai újkor tudásai az újabb és újabb anatómiai szakszavakat arabul, görögül, latinul adták meg, a hivatalosan elfogadott szaknyelv pedig kizárólag a

latin volt. Azonban már a XV-XVI. században történtek törekvések e nyelvezetnek nacionalizálására, nemzetiesítésére, de ez mindig nagy ellenállásba ütközött. 1585-ben Ambroise Pare, korának és talán a sebészetnek legnagyobb alakja „Sebészet” című könyvének megjelenését Etienne Gourmelen, a párizsi orvosi fakultás dékánja meg akarta akadályozni, mert a szerző munkáját latin helyett „vulgáris” francia nyelven írta meg. Nota bene: Hippokratész, Galénusz sem latinul, hanem anyanyelvükön, görögül írtak.

Mindenesetre *Vesaliusnak*, *Faloppiusnak*, *Eustachiusnak* a XVI. században íródott latin nyelvű munkái nagy befolyással voltak még a következő században is, a vezető anatómiai művek továbbra is latinul jelentek meg (*Santorini*, *Haller* stb.). Az első angol nyelvű anatómia, *Couper* munkája 1697-ben született, ezt követi *Lieutaud* francia nyelvű műve 1742-ben, majd az első német nyelven írt anatómia *Mayer* munkája 1783-ban.

MILYEN VOLT AZ ORVOSI SZAKNYELV MAGYARORSZÁGON?

A XIV-XV. század hazai egyetemén, Budán, Pécsen, Pozsonyban a papok, szerzetesek latinul tanítanak. A mohácsi vész ezt a kultúrát elpusztítja és orvosaink diplomájukat külföldi egyetemeken nyerik el, ahol szaknyelvük a latin, esetleg a német. A magyarországi orvosképzésről az 1723.-i országgyűlés fogad el határozatot és *Mária Terézia* 1769-ben járul hozzá önálló orvoskar létesítéséhez Nagyszombatban. Itt elsők között alakul meg az anatómiai tanszék, ahol a tanítás *Albini*, *Winslow* latinul írt tankönyvei alapján természetesen latinul folyik. Ilyen körülmények között magyar orvosi szaknyelv sem születet.

A XVIII. század nyolcvanas éveiben *II. József* erőszakos németesítési törekvései nyomán az egyetemeken a német lett a tanítás nyelve és mind a tankönyvek, mind a szakpublikációk német nyelven íródtak. A németet preferáló 1784. évi nyelvrendelet reakciójaként kezdett kibontakozni a magyar nemzeti nyelv ápolásának mozgalma és megújult a nyelvújításra törekvés. *Rácz Sámuel* az élettan és egyidejűleg az anatómia tanára a magyar nyelvű tankönyv és szakirodalom megalapítója. Az 1772-ben Budán megjelenő munkájának címe: *Az emberi élet általános ismeretét tanító könyv*.

Bugát 1828-ban megjelent *Hempel* fordítása mint nemzeti szaknyelvet megeremtő munka a következő fontos állomás. Más kér-

dés az, hogy az első eredeti magyar anatómiai mű még soká várta magára. És hogy a magyarul írott könyv mindenki számára érthető legyen, *Bugát* az alábbi címmel függetlenül illeszt hozzát: „*Bonctudománybeli mű-, meg azon ritkább szavaknak deák-magyar, ill. magyar-deák szótára, melyek ezen munkában előfordulnak*”. Ez a 85 oldalas latin–magyar szótár a magyar anatómiai szókincs eredő forrása. Tallózzunk benne és meglepődünk, hogy mai szakkifejezéseink bölcsőjénél állunk, így csak néhányat kiragadva: acetabulum – ízvápa, alveus – fogmeder, aponeurosis – bõnye, bronchi – hörgők, mediastinum – gátorüreg, commissura cerebri – agyereszték, dentitio – fogváltás. Néhány esetben meghatódottan mosolyognunk kell, hiszen minden szóalkotás nem lehet maradandó, így: allantois – hudduzma, trachea – gőgsíp, pancreas – husmind, organon – életmív, fluxus menstruus – hódcsur.

De mai kritika helyett tekintsünk be e nyelvújító műhelybe! *Bugát* pontosan fordít, ha megfelelő magyar szavak állnak a rendelkezésre: pl. systema vasorum capillarum: hajszáledényrendszer, tunica renum adiposa: vesék zsírköntöse. A hajszál, a könnyös szavunk nyelvünk ősi szavai, de tibia, trochlea, mediastinum, aquaeductus, thymus magyar megfelelőt kíván, így születik a sípkoncz, a sodor, a gátor, a zsilib, a kedesz. Szóalkotásainak szemléletessége bámulatra méltó: atlasz – fejjám, inguinalis – lágyék, non rectus non planus – egyenetlen, pubertas – fanosodás. Elnevezéseiben tömörségre törekszik, egyes szavai azonban indokolatlanul rövidek (isthmus: szor, larynx: gég, bucca: pof). A szóösszetételekben az első szó magánhangzóvégződését elhagyva ilyen elnevezéseket használ mint ütér, ülütér, függér, hallideg, csigahajlat, izüülés. Kicsinyítő képzői fülünknek ma szokatlanul hangzanak, közülük csak az auricula – fülese használatos, feledésbe ment a caruncula – huscsa, cerebellum – agyacs, lunula – hódacs stb.

Számos ma használt magyar anatómiai szót más ékezetekkel, más helyesírással alkot meg, azoknak mai formája csak később, a XIX. század harmadik harmadában alakult ki. Így a szalag (ligamentum) eredete *Bugátnál* szalag, a gyűrűporc még gyűrűporc, a mel egy l-lel íródik, a vizelettel viszont kettővel.

És *Bugát* szaknyelvi építményét rendületlenül fejleszti tovább.

1843-ban Budán jelenik meg *Természettudományi Szóhalmoz* című könyve, melyben mint írja „20 évi munkával összegyűjté és származtatási elvekkel vegyíté a természettudományi szakszavakat”.

Ha a magyar anatómiai szakszavak megalkotójának *Bugát* Pált valljuk, akkor a magyar anatómiai szaknyelv megteremtője kétségkívül Mihákovics Géza budapesti anatómia professzor, aki 1881-ben lefordította Carl Krause munkáját és az megjelent „A leíró emberbonctan kézikönyve” címmel, két kötetben a Magyar Orvosi Könyvkiadó társulat kiadásában.

E munkában bámulatra méltó, hogy minden latin anatómiai fogalom magyarul szerepel, míg a latin vagy görög terminus technicus csak utána, kurzív írással, zárójelben.

5-6000 fogalomról van szó, ha nem számoljuk hozzá az ugyan-csak használatos, ugyanakkora számú szinonimákat. Ugyanis a

hivatalos anatómiai lista csak 14 év múlva, 1895-ben születik meg és nyer nemzetközi elfogadást Baselban His munkája nyomán és közel 40 évig alapját képezi az anatómiai nyelvnek.

Mint Mihákovics írja, a bonctani elnevezések kialakítását a nyelvtani szabályok szigorú figyelembe vétele kell, hogy jellemezze, ha az olykor még a görögről latinra való áttételnél sem sikerül. Például a görög mastoid jelentése emlő alakú, ez megtoldva a latin -eus képzővel: mastoideus, amely szó már emlíalakúalakút, tehát pleonazmusos kifejezést ad.

Az 1881-es kiadás példát mutat arra, hogy ami világosan, egyértelműen magyarul kifejezhető, az a nemzeti szaknyelvben vita nélkül így használható (pl. ala magna: nagy szárnyak, sella turcica: török nyereg). Más megnevezések korrektek, de nehézkese pl. látóideg-kereszteződési barázda: sulcus chiasmatis. Ugyanakkor az os sphenoidaléra kitűnő az ikcsont elnevezés, amely az idők folyamán ékcsontra módosult.

És most egy kissé hosszabban idéznék az egyik legnagyobb magyar anatómus, Lenhossék Mihály beszédéből, melyet Mihákovics Géza szobrának felavatása alkalmával mondott 1901-ben és amely még az évben megjelent a Magyar Orvosi Archívumban Mihákovics Géza emlékezete címmel.

E cikkben kiemeli Mihákovics Gézának a magyar anatómiai nyelv kialakításában való elévülhetetlen érdemeit és a szakszavak helyes használatának kérdésében olyan problémákat vet fel, melyek ma is teljes mértékben aktuálisak.

Ezek után csak két példa arra, hogy a mihákovicsi magyar szaknyelvi törekvések hová vezettek az elmúlt száz év folyamán, ill., hogy hogyan állunk ma e kérdéssel.

Hári Pál 1901-ben „Az emberi gyomornyálkahártya felületi hámjáról” című dolgozatában a gyomornyálkahártya hengerhám sejteiről ír, amely fogalmat ma mint a „ventricularis mucosa cylindricus sejtei” találjuk leírva.

Háberern Pál ugyancsak 1901-ben „Az íncimokról” című munkájában a hosszú hüvelykujjhajlító izom inának ficamáról ír, amelyet ma, 2003-ban mint a „tendo musculi flexoris pollicis longi luxációja” olvashatunk.

Azaz mára előszeretettel visszatértünk a latin szakkifejezésekhez, sorvasztva ezzel a már polgárjogot nyert nemzeti szaknyelvünket.

György Lajos 1995-ben végzett vizsgálataiban átnézte az Orvosi Hetilap 1859. évi III. évfolyamának cikkanyagát és azokban úgyszólván nem talált idegen szavakat. Az anatómiai struktúrák magyar szakszóval szerepeltek, zárójelben a megfelelő latin szakszóval. Például: hólyagfenék (fundus vesicae), behüvelykeződés (invaginatio).

A kilencszázas évek elejétől kezdődően – állapítja meg György Lajos – a folyóirat fokozatosan már csak a latin kifejezéseket használja; még olyan általános magyar szakfogalmak is eltűntek, mint gümőkör, megelőzés stb.

A latin anatómiai terminológiát, tágabb értelemben az anatómiai nemzetközi szaknyelvet tekintve, kijelenthetjük, hogy annak gondozása jó kezében van.

Történetileg a szakszavak, azok rendszerezése, nemzetközi

egységesítése először Baselben történt 1895-ben, ahol és amikor a XIX. század végi anatómiai terminológiai káoszából, a szinonimák tengeréből, a több mint 50 000-es szakszótömegből egy 5000 latin szakszóból álló szójegyzéket állítottak össze, mely mint *Baseli Nomina Anatomica* (BNA) szolgált hivatalos alapul a világ szakemberei számára. Jóllehet az elmúlt 100 évben többféle szakszólístával próbálkoztak, így készült 1935-ben a jénai *Nomina Anatomica* (JNA), 1950-ben a *birminghami revízió* (BR), majd 1955-ben a párizsi *Nomina Anatomica* (PNA) és azóta is számos módosítás történt, ám ma is valamennyinek az alapja a BNA. A szakszólísta nemzetközi elfogadottságát egy 1950–1991 közötti angol vezetésű 13 tagú nemzetközi szakbizottság, az *International Anatomical Nomenclature Committee* (IANC), majd 1991-től egy amerikai vezetésű, 23 tagú szakbizottság, a *Federative Committee on Anatomical Terminology* (FCAT) biztosítja.

A JELENLEGI HELYZET

Megvan tehát a latin szakszógyűjtemény, melynek mára elkészült az angol megfelelője is. Így módunk van akár a latin, akár az angol szakkifejezéseket alkalmazni.

A mi feladatunk, a hazai szakszógyűjtemény megteremtése, ill. újraélesztése, a közben 5000-ról 7000-re duzzadt latin, ill. angol szakszógyűjtemény magyarítása.

2000-ben a Terminologia Anatomicához csatlakozóan elkészült az angol anatómiai szakszójegyzék, melynek megalkotása – megállapíthatjuk – nem volt nehéz dolog.

Ismeretes, hogy az angol általános szókincs 50%-a latin vagy görög eredetű. A szakszavak esetében ez az arány 70%. Így érthető, hogy a latin szóhoz bizonyos angol szuffixek, prefixek csatolásával, angol igealakokkal (participium presens, participium perfectum) és az angol kiejtés szabályaival máris kész az angol Terminologia Anatomica, azaz az anatomical terminology.

Néhány példa. Arteria: artery; vena cardiaca: cardiac vein; membrana perinei: perineal membrane; maior: major; communicare: communicating.

Nem így a magyar nyelv esetében, amelyben mind az általános, mind a szakszókincs semmiféle latin vagy görög alappal nem rendelkezik. Így minden latin anatómiai kifejezésre új magyar szakszót kellett teremteni. Lássunk néhány példát a magyar anatómiai szakszavak megalkotására!

A főnevek esetében az értelmező magyar elnevezés minden szempontból megfelelő (angiológia: értan, stratum: réteg, stratum basale: alapréteg, vena: visszér, regio: tájék, regio deltoidea: válltájéék).

A latin melléknevek magyar melléknevekkel könnyen kifejezhetők, pl. rectus: egyenes, recurrens: visszafutó, nodosus: göbös.

A határozószavak magyar szakszavakkal tökéletesen kiválthatók, pl. abductor: távolító, adductor: közelítő, extensor: feszítő.

Jóllehet a Nomina Anatomica önállóan igéket nem tartalmaz, csak azok igealakjait, pl. descendere – descendens, rotare – rotator, az ige mint nyelvtani fogalom az anatómiai nyelvben fontos és annak magyar megfelelője minden esetben megoldott, pl. leszállni, leszálló, forogni, forgató.

Vannak új fogalmak a szaknyelvben, melyek csak körülírással fejezhetők ki, ill. helyettesíthetőek (pl. *reflex*). Sem az angol, sem a német, sem a magyar nyelvben nincsen egyszavas megfelelője, így indokolt eredeti formában a nemzeti nyelv kincstárába való felvétele.

Próbálkozhatunk olyan szóalkotással, amely nem a latin fogalom fordításából, hanem annak értelmezéséből következik, pl. *junctura synovialis*: valódi ízület, kifejezve, hogy ez esetben megszakított csontösszeköttetésekről van szó.

Jó az a magyar szóalkotás, amely egyben szemléletes is, pl. *hypothénar*: kisujjpárna, érzékeltetve azt a kiemelkedést, melyet a kisujj saját izmai hoznak létre.

Sok esetben a magyar kifejezés gördülékenyebbségének lehetünk tanúi a szakszövegben pl. „mellkasfal” *paries thoracis* helyett, „gégeizmok” *musculi laryngis* helyett vagy „kulcscsont alatti” *infraclavicularis* helyett.

Bizonyos szakszavak, mint jövevényszavak (pl. anatómia) teljes mértékben polgárjogot nyertek nyelvünkben, így az anatómia chirurgia nyugodtan helyettesíthető mint sebészeti anatómia, felesleges ehelyütt a sebészeti bonctan (vagy használható mindkét forma) – a jövevényszó természetesen magyar írásmóddal. Tehát: anatómia és bonctan vagy másik példaként: regeneráció és újraképződés.

Az anatómiai nyelv használata során nem kerülhető el az eponimák kérdésének megbeszélése. A FCAT 2000-ben 300 eponima használatát ismét hivatalossá tette, melyek eddig a hivatalos listából, a PNA-ból és annak későbbi módosításaiból törölve lettek. Az anatómiai eponimák annyira beivódtak a klinikai orvostudományba, hogy e tény az Anatómiai Nomenklatúra Bizottságnak akceptálnia kellett. Érthetetlen volt, hogy pl. a neurológiában mindennaposan említett Luschka-nyílás, Burdach-pálya vagy a sebészetben a Cooper-szalag, az Achilles-ín, a kardiológiában a Keith–Flack-csomó, a His-köteg vagy a szülészetben a Graaf-tüsző, a Frankenhäuser-ganglion stb. kikerültek a hivatalos listából. Ezek most ismét mind részei az Anatomia Terminologicának.

Más kérdés, hogy még mindig van számos anatómiai eponima, melyek nem nyertek felvételt és amelyeket így nem hivatalosan használunk pl.: Broca-gyrus, Erb-pont, Naboth-tüsző, Passavant-redő stb.

Az anatómiai eponimák használata az anatómiai nyelvben rendkívül jelentős, velük olykor egyrészt bonyolult latin szóösszetételeket váltunk ki, másrészt az anatómiai megfogalmazás a klinikus számára is érthetőbb lesz.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiek alapján ideje, hogy leszögezzem álláspontomat, mint az, aki több mint 50 éve foglalkozom az anatómiai nevezéktan kérdéseivel és e témakörben számos munkám jelent meg magyar és idegen nyelveken. A 2002-ben megjelent *Lexicon Anatomicae*, *Négy nyelvű Anatómiai Szótár* című könyvem a hivatalos anatómiai szakszavak angol és német megfelelőin túl a teljes magyar nevezéket tartalmazza.

Elengedhetetlennek tartom a hivatalos latin, ill. görög szakszavak tudása mellett a nemzeti nyelvi elnevezések ismeretét. Az oktatásban égetően fontos a nomenklatúrának vernakuláris megjelenítése, alapot adva az un. lingua francának, a nemzeti szaknyelvnek.

Ami a nyomtatásra kerülő anyagokat illeti, nem szakmai köröknek szóló ismeretterjesztő írásainkban döntően használjuk a nemzeti szakkifejezéseket, de a magyar nyelvű szakirodalomban sem kell azokat mellőznünk. Nem nő a tudományos értekezés értéke azáltal, ha teletűzdeljük latin, ill. görög szakszavakkal. Az írásmód természetesen változtatandó, attól függően, hogy kik számára szól az értekezés. Szakkörök számára a latin, ill. görög terminus technikusok kizárólag eredeti ortográfiával írandók, míg az ismeretterjesztésben megengedett, sőt, kívánatos ezen szavak fonetikus írásmódja.

Az elmúlt években, amikor a „Nomenclature anatomique française” mintájára a magyar anatómiai nevezéklistán dolgoztam, világossá vált, hogy az idegen szakszavak magyar kiváltói döntő többségükben benne vannak nyelvünk kincsesládájában, pusztán a gyakorlatban kell hozzáállásunkat megváltoztatnunk és a latin helyett a kifogástalan magyar szakkifejezést használni, pl. pedunculus cerebellaris inferior: alsó kisagykar vagy cytologiai methodica helyett sejttani módszer.

Végezetül: a szaknyelv nap mint nap bővül, döntően angol szakszavakkal (pl. feed back, scanning), amelyek ugyan nem részei a hivatalos anatómiai szójegyzéknek, de melyeknek magyarázása az anatómiai nyelv szempontjából éppen olyan szükséges.

Ehelyütt három szempontot jelölnék meg a magyar megfelelő választásához: a szemantikai azonosság, a nyelvi elfogadhatóság és a pedagógiai prakticitás érvényesítését.